

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXIV

Rédacteur

NIKOLA TASIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Rédaction

MILUTIN GARAŠANIN, RADOVAN SAMARDŽIĆ, MILKA IVIĆ,
ČEDOMIR POPOV, NIKOLAJ TOLSTOJ (Moscou), ANTHONY EMIL
TACHIAOS (Thessalonique), DIMITRIJE ĐORĐEVIĆ (Santa Barbara —
Californie), ALEKSANDAR FOL (Sofia), DRAGOSLAV ANTONIJEVIĆ,
VESELIN ĐURETIĆ, MIODRAG STOJANOVIĆ

B E L G R A D E

1993

КРИТИКЕ, ПРИКАЗИ, ИЗВЕШТАЈИ

СТАРИ ЋИЛИБАР НА БАЛКАНУ

Александар Палавестра, *Праисторијски ћилибар на централном и западном Балкану*, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања, књига 52, Београд 1993, 313 стр. текста, XIII табли, типолошке карте: стр. 182—250, илустрације у тексту.

За разлику од других драгоцених сировина, од памтивека, веома цењених у изради накита, ћилибар је од самог почетка имао јасно омеђено географско порекло. Уколико се изоставе мање коришћена налазишта фосилне смоле на Балкану и Медитерану, прави извор квалитетног и омиљеног (све до данас) ћилибара, налази се дуж песковитих обала Балтика. Природне препреке за његово преносење трговином или другим активностима, нису ни постојале: сви речни токови са северњачких равница водили су од свог ушћа непосредно до Високих Татра — које дели воде континента на дунавски и све остале (северне) сливове, било је тек праг лако савладљивог рељефа, одакле су се назирала прострaнства Паноније и удаљени врхови Алпа.

Да је ћилибарски пут увек био отворен према северном Јадрану, западном и централном Балкану, убедљиво сведочи шаролика али (овде) поуздано систематизована археолошка грађа. Најављујући своје присуство још од мезолита, ћилибар се заправо учесталије јавља тек од бронзаног доба. Као и кад је реч о металима (бакар

и злато), и овог пута треба раздвојити познавање сировине од њене широке употребе (тј. производње). Прво није исто што и друго, па отуда чести неспоразуми у одређивању не само базичних датума, већ и почетка најкрупнијих производних достигнућа, као што је, између осталог, увођење метала у употребу. Дакле, када треба рачунати са трговином ћилибаром — од тренутка када он постаје познат (у археолошким налазима), или од осведочења његове масовне појаве?

Очевидно је да се иза датог одговора, донекле прикривена типологијом и хронологијом, крије друга питалица без које се не може: шта је разлог опште (и вечне) омиљености ћилибара и, самим тим, његове масовне обраде? Објашњење у класичним археолошким студијама лежи обично у темељитој обради постојећих налаза, првенствено у типолошком и стратиграфском погледу, уз потпору географских података. Потом следи уздржано набрајање друштвених услова неопходних да трговачка, уметничка или религијска вредност дође до свог пуног изражаја. Одиста, само злато је

могло овако непобитно повезати међусобно удаљена археолошка раздобља.

А. Палавистра је у потпуности успео да избегне тај већ добро утабани пут лишен ризика. Њему је свеколика археолошка евиденција, коју је прикупио са изузетном тачношћу, послужила као предуслов за расправу о пореклу и употреби ћилибара. Мора се признати да сама природа те расправе — ћилибар као такав — пружа извесна преимућства у односу на мање раскошне категорије археолошког материјала, као што су керамика или кремено оруђе. Али, таквим поступком није умањена вредност методолошког поступка аутора, доследно спроведеног, да своју темељиту дискусију угради у чврст, збијен и занимљив закључак. Распрострањење ћилибара, да се почне са најважнијом географском чињеницом, остварено је, каже се, првенствено трговиним и разменом. Та трговина у завршним разматрањима монографије није постављена као статична појава, при чему се потреба задовољава набавком (или, у стилу термина омиљених у археолошким моделима „дај-да-добијеш“) — већ се расветљава и побуда (или побуде) која је покреће. Разговор те врсте занимљив је из више разлога — најпре, зато што је реч о племенитом материјалу, намењеном искључиво накиту (заштитна улога ћилибара такође се испољава преко украса, амајлија или привезака); даље, што такав материјал нема практичну функцију, већ је, као луксузна роба, трговачки артикал прве врсте; затим, што је лишен транспортних тешкоћа и што се не производи већ сакупља; најзад (и можда најважније), што циркулише на основу непрекидне потражње, хронолошки готово неосетљиве.

Сабравши све ове особине на једном месту, уз спретно придружене типолошке, стратиграфске и географске одреднице, простудирани темељито и са истањаном мером, А. Палавистра је кроз трговину ћилибаром увео и његову вишу вредност — као посредника али и чиниоца у културној разме-

ни. При томе је аутор у потпуности подредио композицију свога дела том најважнијем циљу, ослободивши завршну расправу наслага података и усмеравајући се на исход њихових међусобних односа, разматраних у претходним поглављима.

Најважнија изворишта друштвене енергије, уклопљена у „стратегије“ привређивања, испољавају се — према овим општим поставкама — у хијерархији моћи, поседовању или присвајању, пропраћеним „престижним“ категоријама материјалне културе. Али аутор није подлегао примамљивој прилици да изради и неизбежне графичке моделе, чији би уобичајени, геометријски показатељи могли да нађу захвалну грађу у сјајној друштвеној, култној и „престижној“ прошлости ћилибара.

Приметно је да А. Палавистра поседује такође свој угао посматрања и да је склон да наброји све препреке искреле пред закључком који заступа. Тај, за читаоце веома прихватљив закључак, олакшава разумевање завршних резултата монографије, остављајући довољно простора за расправу, усмерену на изналагање неког допунског објашњења.

Полазећи (поново) од географије, стиче се упечатљив утисак да ћилибарског пута заправо и нема, бар не у форми строго трасираног правца. Најприхватљивије решење, засновано на подацима из монографије, јесте спајање изворишта великих северних и јужних европских река, чији се токови затим спуштају ка Северном или Балтичком мору, односно Подунављу и источном Медитерану (ближе, Јадрану). Речне долине су одвајкада осведочени простори комуникација, толико пута потврђени, не само трговином (њом још и најмање), већ пре сталним етничким кретањима или освајачким инвазијама најширих размера. Ако је, рецимо, сав метал раног бронзаног доба северне Европе пореклом из рудносонских зона Средње Европе, транспортован очевидно многим правцима, а не једним „металним путем“, тада се иста ситуација мора поновити и са ћили-

баром. Чини се (можда) да разговори о „ћилибарском путу“ постају све више дуг романтичарској фази археологије, окренутој понављачкој митолошким сликама о настанку европске цивилизације.

Прворазредну улогу (бар када је у питању западни и централни Балкан) у раслојавању и расчлањавању јединственог „ћилибарског пута“ одиграће и прегледно изложена документација археолошког материјала. А. Палавистра је издвојио типове ћилибарског накита, или, по његовој личној процени — форме у којима се ћилибар јавља. Сасвим је сигурно да тај, први пут израђен класификациони преглед (обухваћено је преко 145 разноврсних облика ћилибарског накита), пружа веома повољне изгледе да монографија аутора прерасте у незаобилазан приручник о морфологији и историји археолошког ћилибара.

Типолошке карте, издвојене за све форме ћилибарског накита на централном и западном Балкану, са привидном једноставношћу приказују њихове међусобне територијалне (и хронолошке) односе. „Тамо где је нешто голим оком очигледно (у концентрацији појединих типова ћилибара), неће ни бити коментарисано“, каже отприлике аутор (стр. 252). Управо то сагледавање на први поглед довољно је да илуструје ћудљиво распрострањење ћилибара. Географске целине, етничке територије, линије трговине, омиљеност ћилибарског накита, хронолошке разлике, истицање поседовања и хијерархије, племе и осеке миграција, ратова, пљачки — све то долази у обзир, а можда још и више од тога.

Колико се, на пример, рачуна са захтевима моде — очевидно присутне — у изради и распострању ћилибарског накита? Локална израда гломазних перли — модела мешина (велике, срдолике „буле“), највероватније налази надахнуће у подражавању минијатурних амфора (са вином). Али шта би домаће тржиште старијег гвозденог доба централног Балкана производило у „мешинама-булама“ пренаглашених димензија,

пошто вино сигурно није. Зашто се преузима целовит асортиман архајског ћилибарског накита пореклом из радионица јужне Италије, а подражавају се, веома упадљиво, само „мешине-буле“ (Нови Пазар, Атеница)? Да ли је онда реч о перлама с неким другим значењем?

Ако је и ћилибар дар локалној аристократији у замену за трговачке олакшице, онда је та размена са грчко-етрурским светом углавном сведена на узак појас централног Балкана, што би био податак вредан пажње. Обрађени ћилибар те врсте не допире, међутим, ни до Подунавља. Да ли се трибалска и аутаријатска аристократија облачи по моди италског архајског света и на гозбама служи бронзаним винским сервисима истог порекла? Најзад, само део богатства племенских вођа старијег гвозденог доба сачуван је у гробним целинама; колико су тада збирке луксузног импорта првенствено обавезан елемент погребног ритуала угледне личности, прикупљан на различите начине, у различитим приликама. Иако је расипно даривање моћних покојника старо колико и цивилизација, ипак су посебно упадљиве готово истоветне гробне целине европских кнежева, нанизане дуж трансверзале од Рајне до доњег Дунава. Слично набрајање, сад и подстакнуто листовима монографије о којој је реч, може се без тешкоћа наставити и даље.

Свако ко се бавио ћилибарским накитом старе Европе остаће под пријатним утиском литерарне лакоће с којом А. Палавистра овладава строгим методолошким назорима, као што су сувопарна типологија, променљива трговачка географија, склона изузецима хронологија и нарративна анализа друштвених односа. То јасно казивање олакшица је у савлађивању сложеног мноштва чињеница и евиденција, уз благонаклоно навођење претходних резултата проучавања ћилибара. Велики труд А. Палавистре није уложен да покаже како ново разара ткива старих теорија. Њих управо он гостољубиво и равноправно претреса и

са изразитом учтивошћу открива најупадљивије слабости. Осебност овог поступка донеће аутору монографије сигурну популарност међу читаоцима, показујући им да савремена, мултидисциплинарна археолошка методологија може да буде исказана у допадљивом стилу, не губећи при томе од научне веродостојности.

Није, такође, наодмет скренути пажњу да и монографија о Ћилибару сведочи о пробраном избору и доследним научним мерилима све разгранатије издавачке делатности Балканолошког института САНУ.

Борислав Јовановић

SCORDISCI AND THE NATIVE POPULATION IN THE MIDDLE DANUBE REGION, Balcanological Institute of Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions No. 48, Belgrade 1992. Editor Nikola Tasić.

СКОРДИСЦИ И СТАРОСЕДЕОЦИ У ПОДУНАВЉУ, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања бр. 48, Београд 1992. Уредник Никола Тасић.

Српски археолози потрудили су се да достојно обележе 1992. годину, коју је *Савет за културну сарадњу Савета Европе* прогласио годином Келта. Организоване су археолошке изложбе посвећене Келтима у Музеју града Београда, Војвођанском музеју из Новог Сада, Народном музеју из Пожаревца и Народном музеју из Сомбора, снимљен је и документарни филм, а Балканолошки институт САНУ, припремио је посебну публикацију *Скордисци и староседеоци у Подунављу*.

Књигу о Скордисцима, Балканолошки институт приредио је уз сарадњу Археолошког института из Београда, Војвођанског музеја из Новог Сада, Музеја града Београда, Народног музеја из Сомбора и Народног музеја из Пожаревца. Књига је објављена билингвално, на енглеском и српском језику, има 135 страна текста, 48 табли са црно-белим фотографијама, 95 цртежа и 4 карте. Публикација је штампана захваљујући помоћи Републичког завода за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Министарства науке, Министарства културе, Ротари клуба Београд, и бројних спонзора.

Књига *Скордисци и староседеоци у Подунављу* подељена је на три дела: у првом су три уво-

дне студије о Келтима и староседеоцима на Балкану (Никола Тасић, *Предкелтско становништво Српског Подунавља*; Борислав Јовановић, *Долазак Келта на Балкан*; Петар Поповић, *Скордисци од пада Македоније до римског освајања*), други део посвећен је археолошким налазиштима, а у трећем је дат каталог археолошких налаза који сведоче о Скордисцима у Подунављу.

У уводној студији, *Предкелтско становништво српског Подунавља и северног Балкана*, Никола Тасић, на језгровит и прегледан начин описује културне и етничке прилике у српском Подунављу и на централном Балкану у гвоздено доба, пре доласка Келта на ово подручје. На основу стратиграфске анализе богатих вишеслојних налазишта, као што су Гомолава и Градина на Босуту, као и на основу анализе археолошког материјала тзв. сремске групе старијег гвозденог доба, Тасић нуди сумарно али убедљиву реконструкцију прилика у Подунављу, у V и IV веку п.н.е.: „Најранија појава келтских колоништа пада у време краја IV века ст. ере. Они су на овим просторима затекли аутохтоно становништво, највероватније племена Амангина и Бреука чија су станишта била предкелтска насеља на Гомолави